

Joep Leerssen

Vroeger is een ander land

Nationaal narcisme vertroebelt de blik op het verleden

De Academische Boekengids 52, september 2005, pp. 13-14.

De toegenomen belangstelling voor geschiedenis brengt ook misbruik met zich mee. Politici zien het verleden graag als een spiegel waarin ze het gezicht van vandaag kunnen bijwerken. Maar was Michiel de Ruyter inderdaad de Rinus Michels van de wereldzeeën?

Het debat over onze nationale identiteit is een fuik gebleken voor de Nederlandse publieke opinie. Eenmaal naar binnen gezwommen, komen we er niet meer uit. Binnen de fuik is het een gekrioel van jewelste. Meninge en opinies worden steeds indringender geuit en schieten langs en door elkaar heen; elke kwestie van publiek belang wordt belast met de morele hypotheek van de 'Nederlandse Identiteit'. Het buitenland verwondert zich over onze redeloze, radeloze en reddeloze debatten, ons onvermogen tot positiebepaling, de toenemende intolerantie en gewelddadigheid en de verbroekeling van onze publieke sfeer tot het verward gekwaak van een sloot vol kikkers.

Deze preoccupatie met 'onze identiteit' is verweven met een nieuwe kijk op de geschiedenis. Geschiedenis en identiteit zijn immers als schering en inslag in een geweven doek. 'Identiteit' is niet slechts de afbakening van een eigen plaats in de wereld tegenover anderen; het is, minstens zozeer, de onderliggende gedachte dat we op opeenvolgende momenten en periodes aan onszelf gelijk blijven. Met andere woorden: identiteit is jezelf herkennen door de tijd heen. Dat is wat VVD-fractie leider Van Aartsen voor ogen stond, toen hij riep om meer vaderlandse geschiedenis op school, waarin de scholieren doordrongen moeten worden van de 'grondtoon van de natie'.

Voor Van Aartsen is geschiedenis dus eigenlijk een make-upspiegel voor het opmaken van het gezicht van vandaag. Hij wordt op zijn wenken bediend, zo al niet in de scholen, dan toch wel in de media. Overal tracht men het Nederlandse volk lekker te maken voor het verleden door de troefkaart van de herkenbaarheid (Dit Is Uw Identiteit!) uit te spelen. De gratis ochtendkrant *Metro* verspreidt regelmatig 'historische' bijlagen die geschiedenis presenteren als een feest der herkenning van het Nederland-van-vroeger voor de Nederlanders-van-nu, navenant getoonzet als een familiealbum. (Kijk, daar heb je Willemien! Wat zag ze er toen nog jong uit!) Ook de weekendbijlagen van de deftiger dagbladen zijn er niet vies van.

De beruchte KRO-uitzendingen ter verkiezing van de Grootste Nederlander bezondigden zich aan dezelfde travestie der herkenbaarheid. Historische figuren werden voortdurend aangeprezen als gewone mensen zoals u en ik, een soort buurtgenoten-in-ouderwetse-klederdracht. Erasmus was een Hollandse ondernemer, Michiel de Ruyter een soort Rinus Michels ter zee. Wie zijn programma zozeer laat bepalen door de herkenbaarheidswaarde-van-de-kijkcijfers moet zich over de uiteindelijke uitslag niet verwonderen.

'HET HYPOTHETISCH MUSEUM VAN DE VADERLANDSE GESCHIEDENIS ETALEERT NIET ALLEEN DE HERKENBAARHEID VAN ONS VERLEDEN, MAAR OOK DE TEGENSTRIJDIGHEID, DE VERANDERLIJKHEID, DE VREEMDHEID EN DE ON-NEDERLANDSHEID ERVAN.'

Dat de preoccupatie met de Nederlandse geschiedenis fetisjistische trekjes begint te vertonen, bleek vooral tijdens de afgelopen boekenweek, met de narcistische titel 'Spiegel van de Lage Landen: Boekenweek over Onze Geschiedenis'. Talrijke publicaties speelden in op de vaderlandse hype waarvan ze tegelijkertijd het symptoom waren. Geschiedenis, ja, gezellig!

Eén loffelijke uitzondering onder de kleine boekenweekboekjes mag gememoreerd worden: Thomas von der Dunk, die met een veelheid aan cultuurhistorische wetenswaardigheden buiten de grenzen van het canoniek-knusse opereert en de vaderlandsheid der geschiedenis met geestig sarcasme relativeert. Hij stelt als gedachte-experiment een hypothetisch Museum van de Vaderlandse Geschiedenis samen, vol met bekende en minder bekende feiten waarlangs hij de lezer leidt. Het museum etaleert niet alleen de herkenbaarheid van ons verleden, maar ook de tegenstrijdigheid, de veranderlijkheid, de vreemdheid en de on-Nederlandsheid ervan. Topstuk in Von der Dunks collectie is het felicitatietelegram dat Wilhemina in 1939 aan Adolf Hitler stuurde na diens ontsnapping aan een moordaanslag...

Von der Dunks ironische gedachte-experiment maakt twee zaken duidelijk. Ten eerste hoeveel zaken we uitfilteren als we de geschiedenis willen reduceren tot een reservoir van identitaire herkenbaarheden. Ten tweede dat het verleden vaak de neiging heeft om *spektakel* te worden: het verleden niet als verhaal, maar als schouwspel. Veel historici situeren zichzelf in wat reeds een 'visueel paradigma' wordt genoemd. Televisie wordt, zeker in de Angelsaksische wereld, een toonaangevend verspreidingskanaal van historische kennis, met supersterren als Simon Schama en hooggeroemde documentaire producenten

als Ken Burns en Paul Barnes. Beeldmateriaal wordt steeds belangrijker – als historische bron en in de presentatie van historische feiten. Het belang van musea en tentoonstellingen stijgt eveneens. Zo resulteert ook het – op zich sympathieke – essay van Jan Marijnissen, *Waar de historie huis houdt*, in een voorstel voor een nationaal historisch museum. Het essay vertrekt vanuit de betrokkenheid van zijn eigen levensgang; de autobiografie van zijn historisch besef reikt van Oss tot de Balkan, Zuid-Afrika en Chicago. Des te wonderlijker is het dat Marijnissen de institutionele behuizing van zulk historisch besef toch weer op *ationale* leest wil schoeien.

Maar het verleden tot spektakel verheffen kan ook zonder museale gebouwen. In Nederland hebben we immers schoolplaten uit de oude doos. Vader en zoons Blokker hebben een bevattelijk en vlot Vaderlands Geschiedenisverhaal geschreven dat voor weinigen verrassende feiten zal bevatten. Eigenlijk is het niet veel meer dan de verbindende tekst voor een platenboek met de beroemde schoolprenten van Isings. De prenten zelf zijn aantrekkelijk. Hun Anton-Pieck-coloriet (warme tinten, pittoreske setting, heldere lijnen, veel detail) wordt goedge maakt door Isings' kennelijke behoefte om concrete informatie aanschouwelijk te maken. De Blokkers wijzen er in hun commentaar steeds op hoeveel Isings aan historische accuratesse gelegen was. Maar zij leggen nauwelijks uit wat de verschillende details in de tekeningen voorstellen, wat de functie was van een object of persoon. In deze context zijn Isings' prenten van status veranderd: niet langer informatieverstrekking over het verleden, maar zelf onderdeel ervan. Jeugd sentiment. Isings wordt de man wiens platen we uit onze eigen schooltijd herkennen; een soort picturale Theo Thijssen, de favoriete verhalenvertellende meester die zijn klas meeneemt op schoolreisje naar het Muiderslot. Wat de schoolplaten van Cornelis Jetses deden voor het ideale Hollandse landschap van Ot en Sien, lijkt Isings te hebben gedaan voor het Hollandse verleden van Watergeus en Wilhelmina. Ironisch genoeg verdampt daarbij wat Isings aanschouwelijk wilde maken over de pittoreske *vreemdheid* van het verleden, de details van leven en werken in andere, vervlogen omstandigheden, die hij met zoveel liefde in beeld bracht.

Het Isings-boek van de Blokkers heeft als galerie van aanschouwelijke vaderlandse episoden veel weg van een plaatjesalbum uit 1948, uitgave van de NV Koek- en Beschuitfabriek v/h G. Hille & Zoon te Zaandam, met tekst van J.J. Moerman en ingeplakte kleurenplaatjes van J.W. Heijting, onder de veelzeggende titel *Der Vaderen Erf*. Die consistentie, van Isings en de koek-en-beschuitplaatjes tot de boekenweek van 2005, is zorgwekkend. Zijn we in onze omgang met het verleden teruggekeerd naar het kleffe spruitjesnationalisme van voorheen, met hoogstens het minieme voorbehoud van de ironie? Wordt de postmoderne retro-camp van vaderlandse kitsch gaandeweg niet uitwisselbaar met ouderwets nationalisme? Toekomstige historici zullen moeilijk kunnen scheiden tussen de hoofdhoekjeshetze en de oranje opblaaskronen tijdens voetbalwedstrijden en koninginnedag. Er ligt weinig afstand tussen het galmlied 'Vijftien Miljoen Mensen' en het isolationisme dat, na jaren van gemakzuchtige *Bah-Brussel*-retoriek van de kant van de gevestigde partijen, als brede, xenofobe stemmingsmakerij oplaaid tegen het Europese grondwetsvoorstel. Eén ding is zeker: politici en historici hebben maar weinig bereikt om de bedompte eenkennigheid van de Koek-en-Beschuitfabriekprentenboeken in de publieke opinie open te breken.

'ER LIGT WEINIG AFSTAND TUSSEN HET GALMLIED "VIJFTIEN MILJOEN MENSEN"
EN HET ISOLATIONISME DAT, NA JAREN VAN GEMAKZUCHTIGE BAH-BRUSSEL
-RETORIEK VAN DE KANT VAN DE GEVESTIGDE PARTIJEN, NU ALS BREDE,
XENOFOBE STEMMINGSMAKERIJ OPLAAIT TEGEN HET EUROPESE
GRONDWETSVOORSTEL.'

Met de neiging om een breed leespubliek alleen aan te spreken op vertrouwde dingen, verzaken historici hun wetenschappelijke verantwoordelijkheid. De grootste uitdaging van het verleden ligt namelijk in die aspecten die zich onttrekken aan het knusse 'wij-en-ons'-gevoel. Het verleden was *anders*. Het was anders dan het heden en het was in zichzelf even tegenstrijdig als de wereld van vandaag. Herman Pleij mag Erasmus dan wel moreel willen inburgeren (en propagieren) in onze hedendaagse samenleving, met een koket-anachronistisch gebruik van begrippen als 'poldermodel' – het blijft ontegenzeggelijk dat een hedendaagse Nederlandse man als Pleij, of ikzelf, meer lijkt op een Duitse tijd- en leeftijdgenoot als Joschka Fischer dan op 'de' zestiende-eeuwse humanist Erasmus. Welke Erasmus was dat trouwens? De jonge, de oude, de zuurpruim, de spotter, de moralist? Is de Erasmus die Pleij als poldermodelondernemer wil voorstellen dezelfde als degene aan wie Marijnissen een ietwat pathetisch saluut brengt aan het slot van *zijn* boekje? Men verkoopt de boekenweekclientèle een elastiek-Erasmus die om elk pakje past, een spiegel waarin elke Nederlander zijn eigen tronie bewondert.

Tussen de historische persoon en 'de' hedendaagse Nederlander is nauwelijks sprake van continuïteit, laat staan van identiteit. We kunnen niet claimen dat eenentwintigste-eeuwse Nederlanders (welke? Pleij, Marijnissen? Wilders, Ali B. of Katja Schuurman?) 'hem' nader staan dan Zwitsers, Luxemburgers of Finnen. Als er al sprake is van een specifieke Nederlandse continuïteit, dan kan die alleen *ex post facto* gecreëerd zijn, in een selectief en omstreden proces van toe-eigening. De boekenweek was daar een staaltje van. Dat alles is bij historici bekend. In hun specialistische werken geven ze ook aan van die kennis doordrongen te zijn. Maar in de popularisering zien we daar bitter weinig van terug. Ruimhartig klinkt het dat identiteit of nationaliteit niet platweg als etnische 'volksaard' opgevat mag worden. Maar na die concessieve inleiding wordt meteen des te stelliger verkondigd dat nationale identiteit toch echt wel méér is dan alleen een zelfbeeld of wijdverspreid bijgeloof. Als (zo wordt betoogd) iedereen zo aan dat bijgeloof hecht, dan moet er toch iets méér mee aan de hand zijn ... Als een bijgeloof concrete

repercussies heeft, dan moet het toch ook iets van een concrete grondslag hebben ... En hebben we niet met z'n allen lekker de warme onderlinge band van dat gemeenschappelijke bijgeloof, en dat al jaren-, wat zeg ik, eeuwenlang!

Nederlanderschap als *cargo cult*.

'DE GROOTSTE UITDAGING VAN HET VERLEDEN LIGT IN DIE ASPECTEN DIE ZICH ONTTREKKEN AAN HET KNUSSE "WIJ-EN-ONS"-GEVOEL.'

Vrijwel alle besproken auteurs gaan er voetstoots van uit dat de nationale context het meest voor de hand liggende kader vormt om geschiedenis en cultuur in te bestuderen. De boekenweek verkocht geschiedenis als 'onze' geschiedenis; waarbij men bij 'ons' vooral lijkt te denken aan iets zoals de Oranjevereniging van Weesp. Zelfs als drie van de meest geziene neerlandici inhaken bij de vaderlandse feestpolonaise, wordt een Nederlandse canon eerst en vooral aangeprezen omdat hij Nederlands is, van ons. En als zodanig doet hij niet alleen een beroep op onze literaire smaak, maar ook op onze vaderlandse identiteit (Mathijssen, Pleij en Vaessens: 'Dit zijn de boeken die iedereen gelezen moet hebben: een canon van de Nederlandse literatuur', *NRC Handelsblad*, 5/6 maart 2005, 40-41.) Lastige keuze als ik op een zondagmiddag voor mijn boekenkast sta. Primo Levi, een Mairgretje, of toch maar Rhijnvis Feith?

Nietzsche (inderdaad, een buitenlander) heeft ooit een treffend onderscheid gemaakt tussen drie vormen van geschiedcultuur: 'monumentaal', 'antiquarisch' en 'kritisch'. De eerste houdt het verleden als inspiratiebron voor aan het heden; iets wat voortzetting verdient. De tweede ziet het verleden als een pittoreske Andere Wereld, waaraan men zich als toerist kan vergapen. Van beide vormen hebben we de laatste maanden een buikvol voorgeschoteld gekregen. De derde, de kritische geschiedschrijving, ziet het verleden als inspiratiebron om het heden te veranderen. Dáár hebben we meer van nodig, vooral nu.

Joep Leerssen is als hoogleeraar moderne Europese letterkunde verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Besproken boeken:

Erasmus en het poldermodel
door **Herman Pleij**
Bert Bakker. Amsterdam 2005.
109 pag., € 12,50

Het Nederlands museum. Een wandeling van 2000 jaar door de vaderlandse geschiedenis
door **Thomas von der Dunk**
Van Gennep. Amsterdam 2005.
108 pag., € 11,90

Het vooroudergevoel. De vaderlandse geschiedenis, met schoolplaten van J.H. Isings
door **Jan Blokker, Jan Blokker jr. en Bas Blokker**
Contact. Amsterdam/Antwerpen 2005.
272 pag., € 35,00

Waar de historie huis houdt
door **Jan Marijnissen**
Thomas Rap. Amsterdam 2005.
96 pag., € 10,00